

«مطالعات جامعه‌شناسی»

سال هفتم، شماره بیست و پنجم، زمستان ۱۳۹۳

ص ص ۲۵-۳۸

کجروی فرهنگی و عوامل مرتبط با آن در میان پسران دبیرستانی شهر تبریز

دکتر محمد عباس‌زاده^۱

دکتر محمدباقر علیزاده اقدم^۲

دکتر توکل آقایی‌هیر^۳

اسماعیل نجف‌زاده نخجوانلو^۴

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۴/۷/۲

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۴/۸/۲۳

چکیده

یکی از عواملی که باعث اخلال در نظم و امنیت اجتماعی می‌گردد کجروی‌های فرهنگی می‌باشد. این نوع کجرفتاری زمینه‌ساز ارتکاب جرم در سال‌های آتی می‌باشد و افراد در این سنین به شدت از گروه‌های همسال خود تبعیت کرده و الگو می‌پذیرند. در این راستا در این تحقیق، تلاش بر این است که میزان کجروی‌های فرهنگی و عواملی که می‌تواند زمینه‌ساز آن باشد مورد بررسی قرار گیرد. روش تحقیق مورد استفاده در این طرح، پیمایش بوده و ابزار اندازه‌گیری، پرسشنامه می‌باشد. جامعه آماری تحقیق راه، کلیه دانش‌آموزان پسر مقطع متوسطه شهر تبریز تشکیل می‌دهد که از این تعداد، نمونه‌ای به حجم ۳۵۴ نفر، از طریق فرمول کوکران و به شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای به عنوان نمونه مورد بررسی انتخاب شده‌اند. یافته‌های تحقیق حاکی از آن بود که میزان کجروی‌های فرهنگی دانش‌آموزان شهر تبریز در حد پایینی بوده است. همچنین نتایج ضریب همبستگی نشان داد که از بین متغیرهای مستقل، متغیر کجروی فرهنگی همسالان، عملکرد تحصیلی و نظارت و کنترل خانواده با متغیر وابسته رابطه معنی‌داری داشته است. در مجموع بر اساس مقدار ضریب تبیین تعدیل شده، متغیرهای مستقل معنی‌دار توانسته‌اند حدود ۴۴ درصد تغییرات متغیر وابسته را تبیین کنند.

واژگان کلیدی: کجروی‌های فرهنگی، انحرافات اجتماعی، بزهکاری، جرم و مسائل نوجوانان.

E- mail: m-abbaszadeh@tabrizu.ac.ir

E- mail: aghdam1351@yahoo.com

E- mail: aghayarih@yahoo.com

E- mail: Najafzadehesmaeil@yahoo.com

۱. دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه تبریز _ ایران.

۲. دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه تبریز _ ایران.

۳. استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه تبریز _ ایران.

۴. کارشناس ارشد جامعه‌شناسی (نویسنده مسئول).

مقدمه

با اشاعه فرهنگ غربی و گسترش و دسترسی آسان به وسایل ارتباط جمعی از قبیل اینترنت، ماهواره، و غیره، جوانان با ارزش‌ها و الگوهای فرهنگی متنوع و متفاوت و حتی مغایر با فرهنگ سنتی و رسمی جامعه مواجه شدند در نتیجه، نسل‌های جدید به سنت‌های قدیمیان وفادار نمی‌مانند و نسبت به باورها و رسوم که مقدس و سنتی شمرده می‌شوند، بی‌توجه می‌گردند. بنابراین، تغییرات هنجارها و ایدئولوژی‌ها به آسانی انجام می‌پذیرد. مشاهده آمارها و شواهد افزایش کجروی‌های فرهنگی در میان جوانان، دال بر گسترش و شکل‌گیری رفتارهای غیرمقبول و ناهمنوایی با هنجارهای رسمی و مورد پذیرش عموم، و در پی آن، به مخاطره افتادن امنیت اجتماعی است (شمس و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۰۳). به طوری که شروع طرح گسترده‌ای از اوایل سال ۱۳۸۶ توسط نیروی انتظامی با نام طرح «امنیت اجتماعی» که یکی از اهداف آن مبارزه با موارد نقض هنجارهای رسمی مربوط به پوشش بود نیز نشان از گسترده‌تر شدن این پدیده است.

گذر شتابان کشور از مرحله سنتی به صنعتی و پیشرفت سریع تکنولوژی، ساخت اجتماعی و فرهنگی کشور را برق‌آسا دچار دگرگونی ساخته و در نتیجه می‌تواند عواقبی نیز در پی داشته باشد. پژوهش پیمایشی که بر اساس نمونه‌ای از دانشجویان دانشگاه‌های تحت پوشش وزارت علوم در سراسر کشور انجام شده است نشان می‌دهد که ارزیابی دانشجویان از فراوانی کجروی‌های فرهنگی در بین همسالان آن‌ها در حد بالایی است به طوری که نسبت کسانی که شیوع رفتار خاصی را زیاد دانسته‌اند، برای استفاده از موسیقی - های غیرمجاز، دوستی با جنس مخالف، و تماشای فیلم‌های مستهجن به ترتیب ۶۰، ۸۳ و ۴۰ درصد بود. همچنین نسبت دانشجویانی که اظهار داشتند حداقل یک بار به موسیقی‌های غیرمجاز گوش داده‌اند، فیلم - های مستهجن را تماشا کرده‌اند، و دوستی از جنس مخالف داشته‌اند به ترتیب ۷۹، ۴۲ و ۲۷ درصد بود (سراج‌زاده و دیگری، ۱۳۸۲).

تمامی موارد ذکر شده حاکی از آن است که نوعی بی‌توجهی نسبت به رعایت قوانین و هنجارهای فرهنگی رسمی و سنتی در کشور وجود دارد که از آن تحت عنوان کجروی فرهنگی می‌توان نام برد. کجروی‌های عمومی در سرتاسر جهان کجروی محسوب می‌شوند و فردی که مرتکب چنین رفتارهایی گردد کجرو یا مجرم و در بسیاری موارد مستوجب مجازات است. ولی منظور از کجروی‌های فرهنگی رفتارهایی هستند که با هنجارهای فرهنگی سنتی و رسمی غالب در کشور ما مغایر هستند در حالی که ممکن است همین رفتارها طبق قواعد و هنجارهای سایر کشورها و جوامع و حتی در مواردی هنجارها و ارزش‌های خرده فرهنگ‌های داخلی از جمله برخی خرده فرهنگ‌های قومی نیز کجرفتاری به حساب نیایند (سراج‌زاده و دیگری، ۱۳۸۸: ۱۵۶). با این حال کجروی را می‌توانیم رفتارهایی بدانیم که در جهت مخالف رفتار اکثریت افراد جامعه نوسان داشته و با آن مغایر است.

کجروی فرهنگی در کشور ما از چند جهت قابل بررسی است. در ایران شرایط خاص فرهنگی و اجتماعی حاکم است، به دلیل این که ایران کشوری اسلامی است و در آن بر روی نقش ارزش‌های اسلامی تاکید فراوان می‌گردد. افزایش کجروی فرهنگی در جامعه، مبانی اخلاقی، اعتقادی و ارزشی جامعه را مورد هدف قرار می‌دهد و باعث تزلزل اعتقادات معنوی در جامعه می‌گردد. دوم این که کشور ما در حال حاضر گذر از سنت به مدرنیته است. با تغییرات و دگرگونی‌های عظیم جوامع، به ویژه توسعه شهرنشینی، صنعتی‌شدن، دگرگونی‌های فرهنگی، تغییر در سبک زندگی، تحول در ساخت اجتماعی و وظایف و کارکردهای فرهنگی این نهادها، همگی باعث به وجود آمدن انواع انحرافات اجتماعی در جامعه می‌شود و در این میان از میان انواع ناهنجاری و کجرفتاری، کجروی فرهنگی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است به این دلیل که فرهنگ، مهم‌ترین عامل در شخصیت دادن و شکوفا کردن استعدادهای درونی افراد جامعه به شمار می‌رود و باید گفت هر یک از جوامع انسانی، فرهنگ خاص خود را دارد که در حلول تاریخ شکل گرفته است و همین فرهنگ، هویت دهنده یک جامعه می‌باشد. اما هرگاه جامعه‌ای نتواند هویت ملی خود را حفظ کند و به اصطلاح گرفتار خود باختگی فرهنگی شود، در مقابل فرهنگ بیگانه منفعل و تسلیم خواهد شد. به همین علت است که کشورهای جهان در کنار ارتباطات فرهنگی با سایر کشورها تلاش می‌کنند تا فرهنگ ملی خود را حفظ، ترویج و تقویت کنند. خصوصاً در عصر حاضر که قدرت‌های سلطه‌گر می‌کوشند باترویج فرهنگ غرب، در کشورهای دیگر نفوذ کنند و به همین دلیل همواره چنین وانمود می‌کنند که هرگونه پیشرفت، در گرو پیروی از فرهنگ غرب است. در چنین شرایطی مسئله فرهنگ و توسعه فرهنگی امری نیست که بتوان آن را به حال خود رها و از آن غفلت نمود.

سوم این که کجروی فرهنگی یکی از عوامل مخل نظم و امنیت عمومی خصوصاً در شهرها و زندگی شهری است و این مسئله از لحاظ هزینه، وقت و نیرویی که دولت‌ها برای ایجاد نظم و امنیت برای شهروندان صرف آن می‌کنند نیز مهم است. در صورتی که راه‌های پیشگیری این معضل شناخته شود، قسمت اعظم این بودجه را می‌توان صرف تربیت علمی و عملی این قبیل افراد کرد که سرمایه‌گذاری بسیار خوبی برای آینده و پیشرفت کشور خواهد بود، چون سازندگی فردای جامعه بستگی به نیروی فعال و پرشور و سلامت جسمی و روحی نسل جوان دارد. با توجه به موارد مزبور و با اعتقاد بر این که افزایش کجروی فرهنگی منجر به اضمحلال تدریجی فرهنگ و هویت اسلامی و بر هم زدن نظم و نظامات زندگی می‌شود، ضرورت بررسی عوامل کجروی فرهنگی جوانان را در جامعه دو چندان می‌کند. هم‌چنین از آنجایی که این نوع کجرفتاری زمینه‌ساز ارتکاب جرم در سال‌های آتی می‌باشد و از آنجایی که سنین نوجوانی مراحل اولیه شکل‌گیری هویت اجتماعی و شخصیت فرد می‌باشد و افراد در این سنین به شدت از گروه‌های همسال خود تبعیت کرده و الگو می‌پذیرند و این یادگیری زمینه‌ساز رفتارهای آینده می‌باشد، لزوم توجه و مطالعه و پژوهش بیشتر و دقیق‌تر در مورد مسئله کجروی‌های فرهنگی در میان نوجوانان را بیش از پیش احساس می‌گردد. در این راستا در این تحقیق، تلاش بر این است که با سنجش میزان کجروی‌های فرهنگی و علل پیدایش این معضل اجتماعی و عواملی

که می‌تواند زمینه‌ساز آن باشد مورد بررسی قرار گیرد. در واقع هدف پژوهش حاضر این است که میزان کجروی‌های فرهنگی پسران دبیرستانی شهر تبریز چقدر بوده و چه عواملی می‌توانند با کجروی‌های فرهنگی آنان مرتبط باشند؟

مسائل و پدیده‌های اجتماعی از علت‌های گوناگونی نشأت می‌گیرند و نمی‌توان آن‌ها را در یک نگاه تک عاملی بررسی کرد، چرا که مسائل اجتماعی اولاً چندبعدی بوده و ثانیاً، با انسان که به عنوان موجود چندبعدی و غیرقابل پیش‌بینی است رو به رو هستند. به همین دلیل برای تبیین این مسائل نمی‌توان از یک تئوری خاص استفاده کرد، چرا که هر کدام از این تئوری‌ها بخشی از مساله مورد بررسی را تبیین می‌نمایند و هیچ کدام از آن‌ها به تنهایی از جامعیت برخوردار نیستند. به عبارت دیگر، تئوری‌ها و نظریه‌های مختلف مکمل یکدیگر می‌باشند. این امر در خصوص موضوع این پژوهش یعنی کجروی‌های فرهنگی نیز صادق است. نظریه‌های مربوط به رفتار انحرافی هر کدام به بعضی از عوامل زمینه‌ساز کجروی‌های فرهنگی اشاره می‌کنند. در این تحقیق از سه نظریه فشار اجتماعی، کنترل اجتماعی و یادگیری اجتماعی استفاده شده است که در زیر اشاره‌های مختصری به آن‌ها می‌شود:

یکی از نظریه‌های که در تبیین رفتارهای انحرافی بیشتر به کار می‌رود نظریه فشار اجتماعی^۱ است. نظریه فشار اولین بار توسط رابرت مرتن^۲ (۱۹۳۸) ارائه شد و سپس آلبرت کوهن^۳ (۱۹۵۵) نظریه خود را در مورد خلاف‌کاری نوجوانان تدوین نمود که این نظریه ظاهراً بسط عقاید مرتون است (محسنی تبریزی و دیگری، ۱۳۸۳: ۱۰).

در نظریه فشار اجتماعی، سوال اصلی این است که چرا مردم کجرفتاری می‌کنند و پاسخ کلی این نظریه به این سوال این است که عواملی در جامعه برخی مردم را تحت فشار قرار می‌دهند و آنان را مجبور به کجرفتاری می‌کنند (سروستانی، ۱۳۸۷: ۴۴)، تعبیر بسیار ساده این نظریه در یک ضرب‌المثل معروف آمده است که فقر باعث جرم می‌شود، به موجب این ضرب‌المثل وجود فراوان فقر در یک ساختار اجتماعی فشارهایی را برای بروز انواع خاصی از کجروی‌ها فراهم می‌سازد (ستوده، ۱۳۸۹: ۱۲۹)، رابرت مرتن این فشار را ناشی از عدم توانایی شخص در دستیابی به اهداف مقبول اجتماعی می‌داند. آلبرت کوهن ناکامی رسیدن به جایگاه بالایی را در جامعه عامل فشار می‌شمارد. به نظر مرتن جوامع صنعتی جدید بر توفیقات مادی در زندگی تاکید می‌کند که به شکل انباشت ثروت و تحصیلات علمی به عنوان مهم‌ترین اهداف زندگی شخص و معیارهای منزلتی تجلی می‌کنند. دستیابی به این اهداف مقبول اجتماعی نیاز به ابزارهای مقبولی هم دارد که البته از دسترس جمعی از افراد جامعه خارج است، یعنی جامعه طوری ساخت یافته که طبقات فرودست، فرصت‌های کمتری برای تحقق آرزوهای خود دارند، در نتیجه چون این اهداف به آرمان‌های اصلی زندگی همه افراد (فقیر و غنی) تبدیل شده، آن کس هم که دسترسی به ابزارهای مشروع

1. Strain Learning Theory

2. R. Merton

3. A. Kohen

ندارد، تحت فشار جامعه برای دستیابی به آن‌ها از ابزار نامشروع استفاده می‌کند. البته مرتون تاکید می‌کند که واکنش همه افراد نسبت به فشارهای وارده اجتماعی به علت دسترسی نداشتن به فرصت‌های مشروع برای تحقق اهداف، مشابه نیست و همه فرودستان برای دستیابی به اهداف مقبول اجتماعی کجرفتاری نمی‌کنند و هر کس به طریقی خود را با محیط سازگار می‌کند به نظر وی دسته‌ای از فرودستان نوآرند و در سازگاری نابهنجار خود، با محیط از ابزارهای نامشروع بهره می‌گیرند. گروهی از افراطیون نیز در مقابل اهداف و ابزار مشروع دست‌نیافتنی موجود اجتماعی طغیان کرده، اهداف و ابزار جدیدی را برای تغییر ساختار اجتماعی معرفی می‌کنند. عده‌ای نیز به ناچار از اهداف مقبول و ابزار مشروع اجتماعی دستیابی به آن‌ها دست شسته، از جامعه کناره می‌گیرند. این سه گروه نوآوران، طغیان‌گران و کناره‌گیران در سازگاری خود با محیط و جامعه‌ای که امکان دسترسی آن‌ها را به ابزار مشروع و مقبول اجتماعی محدود ساخته، کج رفتاری و هنجار شکنی را برگزیده‌اند (سروستانی، ۱۳۸۷: ۴۵).

در حالی که مرتن بیشتر پایگاه اقتصادی بزهکاران را مورد بررسی قرار می‌دهد، کوهن پایگاه اجتماعی را مورد توجه قرار داده است و اصطلاح منزلت^۱ را جانشین موفقیت^۲ در نظریه مرتن می‌سازد، یعنی طبقات پایین در جامعه از نظر دستیابی به منزلت دچار ناکامی هستند جامعه در عین حال که آن‌ها را به کسب منزلت تشویق می‌کند، امکان دستیابی را در اختیار آن‌ها قرار نمی‌دهد. طبقه محروم شیوه‌های خود را برای دستیابی به منزلت پیدا می‌کنند. این امر از طریق اشتغال به امر خلاف تحقق می‌یابد. جوانان طبقه پایین که جامعه‌پذیری متفاوتی با جوانان طبقه متوسط دارند در مدرسه ناچار می‌شوند با جوانان طبقه متوسط رقابت کنند. نتیجه چنین وضعیتی بدون شک شکست جوانان طبقه پایین خواهد بود. چنین شکستی احساس سرخوردگی و ناکامی را در نوجوانان ایجاد می‌کند، در نتیجه جوانان طبقه پایین که دچار ناکامی شده‌اند در منطقه‌هایی که زندگی می‌کنند، خرده فرهنگ‌های بزهکار را به وجود می‌آورند (ممتاز، ۱۳۸۵: ۱۰۲-۱۰۰).

از نگاه کوهن، ناهمسازی اهداف و ابزار مورد نظر مرتن به خودی خود به کجرفتاری نخواهد انجامید، جز این که متغیر مداخله‌گری چون سرخوردگی و ناکامی منزلتی^۳ به معادله اضافه شود. به بیان دیگر کوهن و مرتن هر دو فرض کرده‌اند که اعضای طبقه پایین بیش از دیگران احتمال دارد که در فعالیت‌های نابهنجار مشارکت کنند، چون جامعه نمی‌تواند به آن‌ها کمک کند که به آرزوهای خود دست یابد. بنابراین اگر مرتن مدعی بود که شکاف بین اهداف و ابزار موجب کجرفتاری است، کوهن می‌گوید شکاف بین اهداف و ابزار به واسطه ناکامی منزلتی موجب کجرفتاری می‌شود (سروستانی، ۱۳۸۷: ۴۶).

مطالعاتی که در مورد بزهکاری نوجوانان بر اساس نظریه بوم‌شناختی و نظریه فشار انجام شده، اغلب بر بزهکاری جوانان طبقه پایین جامعه تاکید شده و در تبیین رفتارهای انحرافی بیشتر عوامل اقتصادی را در نظر گرفته‌اند. از طرف دیگر، شیوع رفتار بزهکارانه در بین جوانان طبقه متوسط، اعتبار بسیاری از

1. Status

2. Success

3. Status Frustration

نظریه‌های تبیین کننده علل وقوع انحراف در بین جوانان طبقه پایین را مورد تردید قرار داد. بعضی از نظریه‌پردازان وجود روحیه طغیان و اعتراض در جوانان طبقه متوسط، نامناسب بودن و عدم کارایی کوشش‌های والدین و مدارس در جهت جامعه‌پذیر کردن و کنترل جوانان، روحیه کنجکاوای جوانان، ناپایداری منزلت اجتماعی جوانان و شیوع ارزش‌های پست در جامعه را به عنوان عوامل موثر بر بزهکاری جوانان طبقه متوسط مطرح نموده‌اند. این در حالی است که نه همه جوانان طبقه پایین جامعه لزوماً مرتکب رفتار بزهکارانه می‌شوند و نه همه جوانان طبقات اجتماعی دیگر از این رفتار مبرا هستند. دیدگاه نظریه کنترل اجتماعی^۱ بر همین مبنا شکل گرفت و بر این پیش فرض استوار گردید که رفتار بزهکارانه متعلق به همه طبقات اجتماعی است و جنبه عمومی و جهان‌شمول دارد، و رفتار انحرافی نتیجه کارکرد ضعیف مکانیزم‌های کنترل اجتماعی است (احمدی و دیگران، ۱۳۸۰: ۱۹۵).

در نظریه کنترل اجتماعی فرض شده که همه به طور طبیعی انگیزه ارتکاب کج‌رفتاری را دارند و نیازی به تبیین این انگیزه‌ها نیست بلکه آن‌چه نیاز به توضیح و تبیین دارد، هم‌نوایی با هنجارهای اجتماعی است. تراوس هیرشی^۲ (۱۹۶۹)، مهم‌ترین صاحب‌نظر این رویکرد، علت هم‌نوایی افراد با هنجارهای اجتماعی را پیوند اجتماعی آنان دانسته است. وی مدعی است که پیوند میان فرد و جامعه مهم‌ترین علت هم‌نوایی و عامل اصلی کنترل رفتارهای فرد است و ضعف این پیوند یا نبود آن موجب اصلی کج‌رفتاری است (اکبری و دیگری، ۱۳۹۱: ۱۲۱). وی چهار عنصر اصلی-دلبستگی^۳، تعهد^۴، درگیری^۵ و ایمان^۶ را باعث پیوند بین فرد و جامعه می‌داند.

بر طبق این رویکرد، بین دلبستگی و تعلق خاطر افراد به جامعه، تعهد آنان به امور متداول و زندگی روزمره هم‌نوا با هنجارهای اجتماعی، درگیر شدن آن‌ها در فعالیت‌های مختلف زندگی و اعتقاد به نظام هنجارهای جامعه از یک سو و هم‌نوایی آنان با هنجارهای اجتماعی از سوی دیگری رابطه مستقیم و با احتمال کج‌رفتاری آنان رابطه معکوس وجود دارد (هیرشی، ۱۹۶۹: ۲۶-۱۶؛ به نقل از سروستانی، ۱۳۸۷: ۵۳). در نگاه هیرشی، این چهار آمیزه عنصر دلبستگی، تعهد، درگیر بودن و ایمان است که جهان زندگی شخص جوان را شکل می‌دهد. هم‌چنین این‌که این آمیزه را می‌توان تعیین‌کننده اصلی مسیر آنان در آینده دانست، یعنی تعیین این‌که شیوه‌ها و هدف‌های مرسوم پیشرفت اجتماعی را برگزینند یا این‌که در جستجوی راه‌های غیرقانونی ارضای خواسته‌ها برآیند و این هم بر عهده جامعه و کارگزاران آن است که در شکل‌گیری چنین آمیزه‌ای مداخله کند و زمینه را

1. Control Social Theory

2. T. Hirschi

3. Attachment

4. Commitment

5. Involvement

6. Belief

به گونه‌ای فراهم آورند که اعضای جوان‌تر جامعه را از احساس پابندی عمیق به پیوندهای درست آکنده سازند (وایت و دیگری، ۱۳۸۶: ۳۰۸).

یکی دیگر از نظریه‌های که در تبیین رفتارهای انحرافی نقش موثری داشته است تئوری یادگیری اجتماعی^۱ است این تئوری بر این نکته تأکید می‌کند که رفتار انحرافی از طریق کنش متقابل با دیگران صمیمی آموخته می‌شود. زمانی که این کنش متقابل بیشتر به نفع رفتار انحرافی باشد فرد متمایل به انجام چنین رفتاری خواهند شد. همچنین تئوری یادگیری اجتماعی بر این فرض استوار است که جوانان از طریق قرار گرفتن در معرض نگرش‌های که به نفع نقض قانون است مرتکب جرم می‌شوند. بر اساس همین دیدگاه، جوانانی که دوستان متخلفی دارند احتمال بیشتری دارد که خود آن‌ها هم بزهکار شوند (انگرام^۲، ۲۰۰۷: ۳۸۲). مجموع صاحب‌نظرانی که موضوع یادگیری اجتماعی را مطرح ساخته‌اند بر این باورند که کجرفتاری و هم‌نوایی طی فرآیندهای مشابه یاد گرفته می‌شوند و کجرفتاری نتیجه یادگیری هنجارها و ارزش‌های انحرافی به ویژه در چارچوب خرده فرهنگ‌ها و گروه‌های همسالان است. بنابراین نکته اصلی در این نظریه‌ها این است که افراد کجرفتاری را در طول تعامل خود و طی فرایندهای خاصی یاد می‌گیرند (سروستانی، ۱۳۸۷: ۴۸).

نظریه پیوند افتراقی^۳ ادوین ساترلند^۴ مشهورترین نظریه از مجموع نظریه‌های جامعه‌پذیری یا یادگیری در مباحث کجرفتاری اجتماعی است که بر این نکته تأکید می‌کند که رفتار انحرافی از طریق معاشرت با دوستان ناباب آموخته می‌شود. ساترلند بر این اعتقاد بود که رفتار انحرافی از طریق "معاشرت با اغیار"^۵ یا پیوند افتراقی یعنی داشتن روابط اجتماعی با انواع خاص از مردم مانند تبهکاران آموخته می‌شود، وی می‌گوید برای این که شخص جنایتکار شود، باید نخست بیاموزد که چگونه می‌توان جنایت کرد (ستوده، ۱۳۸۹: ۱۴۹).

ساترلند هم مثل مرتون و به پیروی از دورکیم بر این باور است که کجرفتاری رویداد طبیعی در جامعه است و در حالی که مرتون در سطح ساختار اجتماعی نشان داد که کجرفتاری را می‌توان پاسخی عادی به شرایط اجتماعی غیرعادی دانست، ساترلند در سطح تعامل اجتماعی، مدعی است که افراد به همان شیوه‌ای که یاد می‌گیرند از قوانین تبعیت کنند، به همان شیوه هم یاد می‌گیرند که کجرفتار بشوند. بنابراین ساترلند معتقد است که کجرفتاری را با اصول یادگیری اجتماعی بهتر می‌توان تبیین کرد (اکبری و دیگری، ۱۳۹۱: ۱۲۰).

فرضیه‌های تحقیق

- میانگین کجروی‌های فرهنگی نوجوانان بر حسب محل تولد آن‌ها (مهاجر یا غیرمهاجر بودن) متفاوت است.
- میانگین کجروی‌های فرهنگی نوجوانان بر حسب سطح پایگاه اقتصادی-اجتماعی آن‌ها متفاوت است.

1. Social Learning Theory

2. Ingram

3. Differential Association Theory

4. E. Sutherland

5. Differential Association

- بین میزان کجروی‌های فرهنگی همسالان و کجروی‌های نوجوانان رابطه وجود دارد.
- بین میزان نظارت و کنترل والدین نوجوانان و میزان کجروی‌های فرهنگی آن‌ها رابطه وجود دارد.
- بین میزان عملکرد تحصیلی نوجوانان و میزان کجروی‌های فرهنگی آن‌ها رابطه وجود دارد.

روش تحقیق

روش به کار رفته برای اجرای پژوهش حاضر از نوع پیمایشی و با استفاده از ابزار پرسشنامه می‌باشد. تحقیق حاضر به لحاظ ژرفایی، پهنای و به لحاظ زمانی، از نوع مقطعی می‌باشد. جامعه آماری تحقیق را نیز، کلیه دانش‌آموزان پسر مقطع متوسطه شهر تبریز به تعداد ۷۵۰۰۰ نفر تشکیل می‌دهد که از این تعداد، ۳۵۴ نفر، از طریق فرمول کوکران و به شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای به عنوان نمونه نهایی انتخاب شده‌اند. همچنین در تحقیق حاضر به منظور برآورد اعتبار ابزار اندازه‌گیری، از نظر متخصصین استفاده شده است. به عبارتی اعتبار به کار رفته از نوع اعتبار صوری می‌باشد. جهت سنجش روایی وسیله اندازه‌گیری نیز از تکنیک آلفای کرونباخ (در مرحله پیش‌آزمون) استفاده شده است. نتایج آزمون پایایی نشان می‌دهد که پایداری درونی گویه‌های مرتبط با هر کدام از متغیرها در حد بالایی بوده‌اند.

جدول شماره (۱): ضریب آلفای کرونباخ متغیرها

متغیرها	تعداد	ضریب آلفا
کجروی فرهنگی	۱۴	۰/۹۶
کجروی فرهنگی همسال	۱۴	۰/۹۶
دلبستگی به خانواده	۱۴	۰/۹۶۰

یافته‌های تحقیق

یافته‌های توصیفی

بر اساس یافته‌های پژوهش، میانگین سنی پاسخگویان تقریباً ۱۶ بوده و بالاترین و پایین‌ترین سن نیز به ترتیب ۱۴ و ۲۰ سال می‌باشد. بیش از نود درصد، محل تولد پاسخگویان شهر بوده است. همچنین ۲۴ درصد پاسخگویان، پایگاه اقتصادی-اجتماعی خود را بالا، ۴۹ درصد متوسط و ۲۷ درصد پایین اعلام کرده‌اند. بر اساس جدول شماره (۲)، نتایج توصیفی برای متغیر وابسته تحقیق نشان می‌دهد که میزان کجروی‌های فرهنگی دانش‌آموزان شهر تبریز در حد پایینی بوده است. همچنین بر اساس این جدول می‌توان گفت که میزان کجروی‌های فرهنگی همسالان با توجه به میزان مقدار متوسطه، کمتر از حد متوسط، عملکرد تحصیلی نوجوانان در حد متوسط و نظارت و کنترل خانواده بیشتر از حد متوسط بوده است.

جدول شماره (۲): آمارهای پراکندگی مرتبط با متغیرهای مستقل و وابسته

متغیرها	میانگین	انحراف معیار	چولگی	ماکزیمم	مینم	دامنه تغییرات	مقدار متوسط
کجروی فرهنگی	۲۹/۵۸	۱/۷۸	۰/۹۳۶	۷۸	۱۳	۶۵	۴۵/۵
عملکرد تحصیلی	۱۵/۶۲	۲/۳۹	-/۰۹	۲۰	۱۰	۱۰	۱۵
نظارت و کنترل والدین	۳۷/۱۶	۷/۴۶	۰/۵۶	۵۴	۱۱	۶۳	۳۲/۵
کجروی فرهنگی همسالان	۳۳/۲۹	۱/۸	۰/۵۷	۷۸	۱۳	۶۵	۴۵/۵

یافته‌های استنباطی

طبق یافته جدول شماره (۳)، میانگین کجروی‌های فرهنگی دانش‌آموزانی که محل تولد آن‌ها روستا بوده بیشتر از دانش‌آموزانی است که تولد آن‌ها در شهر می‌باشد، اما این تفاوت به لحاظ آماری معنی‌دار نمی‌باشد.

جدول شماره (۳): تفاوت میانگین کجروی‌های فرهنگی براساس محل تولد

محل تولد	تعداد	میانگین	درجه آزادی	سطح معنی‌داری	آزمون T
شهر	۳۱۹	۲۸/۸	۲۹۱	۰/۴۸۴	۰/۷
روستا	۳۵	۳۱/۶			

هم‌چنین نتایج مابقی متغیرهای مستقل طبق جدول (۴)، ضریب همبستگی دوگانه حاکی از آن است که از بین متغیرهای مستقل، متغیر کجروی فرهنگی همسالان بالاترین مقدار همبستگی معنادار (با شدت همبستگی ۰/۶۵۵) با متغیر وابسته بوده و نوع رابطه نیز مستقیم می‌باشد، به عبارتی هر چه کجروی فرهنگی همسالان یک فرد بیشتر باشد، کجروی فرهنگی وی نیز بیشتر خواهد بود. پس از این متغیر، متغیرهای عملکرد تحصیلی و نظارت و کنترل خانواده با متغیر وابسته رابطه معنی‌داری داشته است. نوع رابطه این متغیرها نیز معکوس می‌باشد یعنی هر چقدر عملکرد تحصیلی نوجوانان بیشتر باشد و هم‌چنین هر چه میزان نظارت و کنترل خانواده بر فرزندان‌شان بیشتر باشد، کجروی فرهنگی آن‌ها کمتر خواهد بود.

جدول شماره (۴): آزمون همبستگی دوگانه بین متغیر وابسته و متغیرهای مستقل

متغیرهای مستقل	ضریب همبستگی پیرسون	تعداد	سطح معنی‌داری
نظارت و کنترل والدین	۰/۱۰۶*	۲۷۸	۰/۰۲۹
کجروی فرهنگی همسالان	۰/۶۵۵**	۲۶۰	۰/۰۰۰
عملکرد تحصیلی	-۰/۲۵۳**	۲۷۴	۰/۰۰۰

** : معنی‌داری در سطح ۰/۰۱ * : معنی‌داری در سطح ۰/۰۵ عدم ستاره: عدم معنی‌داری

تجزیه و تحلیل بالا تنها رابطه دوگانه‌ای بین کجروی‌های فرهنگی نوجوانان و هر یک از متغیرهای مستقل را نشان می‌دهد. این که مجموعه متغیرهای مستقل در پیش‌بینی کجروی‌های فرهنگی چقدر موثر هستند؟ آیا روابط متغیرها کاذب و ساختگی هستند؟ آیا هنگامی که متغیرهای دیگر کنترل می‌شوند، شدت همبستگی برخی از متغیرها کاهش می‌یابد، یا این که از لحاظ آماری غیرمعنی‌دار می‌شوند؟ به منظور پاسخ دادن به این پرسش‌ها و پرسش‌های دیگر از رگرسیون چندگانه استفاده شد. جدول شماره (۵) رگرسیون کجروی‌های فرهنگی مجموعه متغیرهای مستقل را نشان می‌دهد.

همان‌طور که جدول زیر نشان می‌دهد از بین متغیرهای مستقل موجود در مدل، تنها دو متغیر مستقل یعنی متغیرهای کجروی فرهنگی همسالان و عملکرد تحصیلی از لحاظ آماری، معنی‌دار باقی می‌ماند. در بین متغیرهای مستقل، کجروی فرهنگی همسالان با بتای ۶۳ درصد بر کجروی‌های فرهنگی بیشترین تاثیر را داشته است بدین معنی که به ازای افزایش یک انحراف استاندارد در متغیر کجروی فرهنگی همسالان، میزان کجروی‌های فرهنگی در فرد به مقدار ۶۳٪، انحراف استاندارد افزایش خواهد یافت. در مجموع متغیرهای مستقل معنی‌دار موجود در مدل بیش از ۶۶ درصد با کجروی‌های فرهنگی همبستگی داشته‌اند.

جدول شماره (۵): رگرسیون چندگانه

متغیرهای مستقل	بتای استاندارد	مقدار t	سطح معنی‌داری	ضریب همستگی چندگانه	ضریب تبیین تعدیل شده	اشتباه معیار برآورد	مقدار F
نظارت و کنترل والدین	۰/۰۴۷	۰/۳۶۵	۰/۱۳۷	۰/۶۶۷	۰/۴۴۴	۱۲/۰۸	۵۵/۹۶
کجروی فرهنگی همسالان	۰/۶۳۵	۰/۰۰۰	۱۱/۷۷				
عملکرد تحصیلی	-۰/۰۷۴	۰/۰۰۶	-۰/۹۰۸				

هم‌چنین بر اساس جدول فوق و نتایج به دست آمده از مقدار ضریب تبیین تعدیل شده می‌توان گفت که متغیرهای مستقل معنی‌دار موجود در مدل توانسته‌اند حدود ۴۴ درصد تغییرات متغیر وابسته را تبیین کنند، یعنی از روی متغیرهای مستقل معنی‌دار موجود در مدل رگرسیون می‌توان تا حدود ۴۴ درصد واریانس کجروی‌های فرهنگی دانش‌آموزان را پیش‌بینی کرد.

بحث و نتیجه‌گیری

مقاله حاضر با هدف سنجش کجروی فرهنگی و عوامل مرتبط با آن در میان پسران دبیرستانی شهر تبریز نگاشته شده است که به منظور تبیین جامع و همه‌جانبه موضوع از نظریه‌های مختلفی جامعه‌شناختی از جمله تئوری بوم‌شناختی، فشار اجتماعی، کنترل اجتماعی و یادگیری اجتماعی استفاده گردید. نتایج به دست آمده از آزمون‌های آماری مختلف نشان می‌دهد که کجروی‌های فرهنگی همسالان، نظارت و کنترل خانواده و عملکرد

تحصیلی بر روی کجروی‌های فرهنگی دانش‌آموزان تاثیر می‌گذارد. در واقع این یافته‌ها همسو با نظریه‌ها و فرضیه‌های تئوری کنترل اجتماعی و یادگیری اجتماعی می‌باشد، بر اساس نظریه کنترل، رفتار انحرافی نتیجه کارکرد ضعیف مکانیزم‌های کنترل اجتماعی است. همچنین مطابق نظریه یادگیری اجتماعی، رفتار انحرافی از طریق کنش متقابل با دیگران صمیمی آموخته می‌شود. بر اساس همین دیدگاه، جوانانی که دوستان متخلفی دارند احتمال بیشتری دارد که خود آن‌ها هم منحرف شوند. مجموع صاحب‌نظرانی که از جمله باندورا، ساترلند، و تارد نظریه یادگیری اجتماعی را مطرح ساخته‌اند بر این باورند که کجرفتاری و هم‌نواپی طی فرآیندهای مشابه یاد گرفته می‌شوند و کجرفتاری نتیجه یادگیری هنجارها و ارزش‌های انحرافی به ویژه در چارچوب خرده فرهنگ‌ها و گروه‌های همسالان است (سروستانی، ۱۳۸۷: ۴۸). ساترلند در نظریه خود پیوند افتراقی، مطرح می‌کند که افراد زمانی منحرف می‌شوند که بیشتر با اشخاصی ارتباط داشته باشند که عقاید انحرافی دارند تا افرادی که نظریه‌های ضدانحرافی دارند.

یکی دیگر از نتایج تحقیق این بود که میزان کجروی فرهنگی در بین دانش‌آموزانی که متعلق به پایگاه اجتماعی بالاست بیشتر بود و این یافته بر عکس برخی از تئوری‌های موجود در تحقیق بود. بسیاری از نظریه‌های جامعه‌شناسی انحرافات نظیر نظریه بوم‌شناسی (شاو و دیگری، ۱۹۴۲) و نظریه فشار، مرتن (۱۹۳۸)، پایگاه اقتصادی-اجتماعی خانواده را از متغیرهای مربوط به بزهکاری دانسته‌اند و معتقدند که هر چه پایگاه اقتصادی-اجتماعی فرد پایین باشد رفتارهای انحرافی وی بیشتر خواهد بود. در مورد عدم تایید این فرضیه در تحقیق موجود، چند نکته قابل استنباط می‌باشد. یکی این‌که باید اذعان کرد که انواع رفتارهای انحرافی وجود دارد و پایگاه اقتصادی-اجتماعی پایین نه با همه انواع رفتارهای انحرافی، بلکه با بعضی از این رفتارها می‌تواند رابطه داشته باشد و اگر متغیر وابسته تحقیق، سرقت یا خشونت بود شاید نتایج دیگری در رابطه با این متغیر حاصل می‌شد به همین جهت بهتر است در تبیین عوامل و علل جرم و رفتارهای انحرافی، انواع جرم را از هم متمایز و طبقه‌بندی کنیم تا بدین طریق نتایج دقیق و روشن‌تری حاصل شود. دوم این‌که این نوع رفتارها به این دلیل در طبقات بالا بیشتر می‌باشد که طبقات بالا و متوسط به دلیل موقعیت اجتماعی‌شان، از امکانات بیشتری برخوردارند و استفاده از تکنولوژی نوین رسانه‌ها و ارتباطات فضای مجازی باعث الگوپذیری و پیروی از فرهنگ غربی قرار می‌گیرند و به تبع آن کجروی‌های فرهنگی که مغایر با عرف جامعه است گسترش می‌یابد. در این‌جا مجدداً نیز نظریه کنترل اجتماعی مورد تایید قرار می‌گیرد که فرض اساسی آن این است که رفتار بزهکارانه متعلق به همه طبقات اجتماعی است و رفتار انحرافی نتیجه کارکرد ضعیف مکانیزم‌های کنترل اجتماعی است.

راهکارها و پیشنهادهای تحقیق

در دنیای پیچیده امروز، جوامع مرکب از پدیده‌ها و برخوردار از عوامل متنوعی هستند و دیگر سیاست، فرهنگ و اقتصاد به عنوان سه بخش مجزای یک‌دیگر شناخته نمی‌شود، بلکه برحسب نحوه برهم کنش مولفه‌های مذکور، شاهد آثار متفاوت در سطح خرد و کلان اجتماع هستیم. در این میان فرهنگ به عنوان

زیربنای جامعه انسانی، شکل، ماهیت و جهت حرکت جامعه را مشخص می‌نماید. بسیاری از صاحب‌نظران علوم انسانی، فرهنگ را اساس و شالوده هر جامعه‌ای می‌دانند که در پرتو آن شاخص‌های دیگر جامعه در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی معنا، مفهوم و تشخیص پیدا می‌کند. از سوی دیگر در عصر حاضر اولویت اول در سیره عملی و رفتاری قدرت‌های استکباری، به جای تسخیر سرزمین، تسخیر باورها و اذهان مردم و در نهایت تسلط بر فرهنگ آنان است. از این رو افزایش کجروی‌های فرهنگی در جامعه مانع رشد و تعالی کشور در هر زمینه می‌گردد. اما از آنجایی که کجروی‌های فرهنگی فرایندی فرهنگی است، باید با ابزارهای فرهنگی با آن مقابله کرد و از مبارزه با ابزار خشن پرهیز نمود؛ یعنی تولیدات فرهنگی متناسب با فرهنگ ملی و دینی را باید گسترش داد و سپس با بهترین روش‌ها این تولیدات را به جوانان عرضه کرد. همچنین بر اساس نتایج تحقیق حاضر اگر نهادهای جامعه‌پذیری از قبیل جامعه، مدرسه و خانواده که کارگزاران اصلی جامعه‌پذیری جوانان هستند عملکرد خود را به طور مناسب انجام دهند، به طوری که شرایط مطلوب در رشد ذهنی، عاطفی، روانی و اجتماعی نوجوانان را امکان‌پذیر سازد، مهم‌ترین گام در پیشگیری از کجروی‌های فرهنگی نوجوانان خواهد شد. برای کاهش رفتارهای انحرافی در جامعه بایستی برنامه‌ریزی در نهادهای مختلفی مثل خانواده، مدرسه و سطح جامعه انجام گیرد. زیرا با سالم‌سازی فضای اخلاق عمومی جامعه و خانواده می‌توان از آسیب‌های اجتماعی در بین نوجوانان و جوانان کاست. در راستای نتایج به دست آمده و توضیح‌های ارائه شده می‌توان پیشنهادی زیر را جهت کاهش کجروی‌های فرهنگی ارائه نمود:

- تقویت و ارتقاء ارتباط و اعتماد متقابل بین والدین و فرزندان در خانواده: وجود مهر و محبت در کانون خانواده، ایجاد روابط صمیمی، توجه به مشکلات جوانان، توجه و سهیم دادن نظرهای آنان در مورد مسائل و مشکلات، تقویت ارزش‌های اخلاقی آن‌ها و گذران اوقات فراغت از کارکردهای خانواده است که با ایفای نقش آن، رفتار جوانان سمت و سو می‌گیرد و مانع ارتباط آن‌ها با گروه همسالان بزهکار می‌شود در حالی که عضویت در گروه‌های همسالان جوانان را در فرایندی قرار می‌دهد که بیشترین میزان جامعه‌پذیری به صورتی ناخودآگاه و بدون هرگونه طرح سنجیده‌ای در آن انجام می‌پذیرد. افراد گروه همسالان برخلاف خانواده می‌توانند به جستجوی روابط و موضوعاتی بپردازند که در خانواده و مدرسه با تحریم مواجه است. بنابراین در این زمینه پیشنهاد می‌شود که خانواده‌ها باید تلاش کنند تا از طریق ایجاد روابط صمیمی و نزدیک با فرزندان‌شان، آن‌ها را در انتخاب دوستان خوب و صالح کمک کنند، تا در قبال بسیاری از انحرافات اجتماعی مصونیت داشته باشند. همچنین والدین باید بکوشند بر رفتار فرزندان‌شان کنترل داشته باشند، دوستان آن‌ها را بشناسند و در صورت امکان با آن‌ها ارتباط برقرار کنند و با خانواده‌هایی که فرزندان صالح دارند، روابط اجتماعی بیشتری داشته باشند.

- فرهنگ‌سازی و رشد سطح آگاهی نوجوانان نسبت به آسیب‌های اجتماعی و پیامدهای آن از طریق رسانه‌ها و سایر نهادها: در این مورد مدرسه نیز می‌تواند نقش موثری را ایفا کند و با برگزاری کلاس

بحث و گفت‌وگو و آموزش‌هایی در مورد مسائل کجروی‌های فرهنگی نوجوانان، آگاهی نوجوانان در مورد این مسائل و همچنین نحوه برقراری ارتباط صحیح در جامعه را در آن‌ها افزایش دهد.

- به‌دادن به نیازهای جوانان و فراهم کردن فرصت‌های شغلی برای آن‌ها: در حال حاضر یکی از مشکلات اساسی جوانان که ریشه در تمامی مشکلات آن‌ها دارد اشتغال است. این بحران کلی در برگیرنده مسائل و آسیب‌های دیگری همانند کجروی‌های فرهنگی، اعتیاد، قاچاق، سرقت، قتل و غیره نیز است، که تمام این مسائل در گرو هم و در ارتباط تنگاتنگ با یکدیگر هستند و یکی از دلایل به وجود آمدن گروه همسال بزهکار عدم اشتغال و بیکاری است.

- تقویت فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی جهت تقویت پیوندهای نوجوانان با جامعه خود: مانند فعالیت‌های اجتماعی در انجمن‌های علمی و فرهنگی، اتحادیه صنفی، تشکل‌های اسلامی، احزاب سیاسی و انجمن خیریه و ...

- توسعه فضاهای جمعی (فرهنگی، آموزشی، فراغتی و تفریحی، ورزشی، و هنری) در شهر جهت پر کردن اوقات فراغت مطلوب جوانان.

- غنی‌سازی برنامه‌های رسانه‌ها مخصوصاً برنامه‌های مورد پسند قشر جوانان جهت کاهش و جلوگیری از تاثیرپذیری نوجوانان از الگوهای رایج فرهنگی غربی.

- برگزاری همایش‌هایی با رویکرد فرهنگی و برنامه‌ریزی فرهنگی و استفاده از نتایج و یافته‌های آن در تصمیم‌گیری‌های کلان کشور و عملی کردن راهبردها در برنامه‌ریزی‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی.

منابع

- احمدی، ح. (۱۳۸۴). **جامعه‌شناسی انحرافات**. تهران: انتشارات سمت. چاپ اول.
- احمدی، ح؛ و همکاران. (۱۳۸۰). بررسی تطبیقی رفتار بزهکارانه دانش‌آموزان دبیرستان‌های نظام جدید و قدیم شهر شیراز. **مجله علوم اجتماعی و انسانی**. دوره شانزدهم، شماره دو، ناشر: دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه شیراز.
- اکبری، ح؛ و دیگری. (۱۳۹۱). بررسی جامعه‌شناختی پدیده قاچاق مواد مخدر توسط زنان در شهر زنجان. **فصلنامه مطالعات امنیت اجتماعی**. شماره ۳۲، ناشر: معاونت اجتماعی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران.
- ساروخانی، ب. (۱۳۸۱). **مقدمه‌ای به جامعه‌شناسی خانواده**. تهران: انتشارات کیهان. چاپ هفتم.
- ستوده، ه. (۱۳۸۹). **آسیب‌شناسی اجتماعی**. تهران: آوای نور. چاپ دوم.
- سراج‌زاده، ح. (۱۳۸۳). نیمه پنهان: گزارش نوجوانان شهر تهران از کجروی‌های اجتماعی و دلالت‌های آن بر مدیریت فرهنگی. **پژوهش‌نامه علوم انسانی**. شماره ۴۲ و ۴۱، صص ۸۴-۵۳.
- سراج‌زاده، ح؛ و دیگری. (۱۳۸۸). نقض هنجارهای فرهنگ رسمی و سنتی و دلالت‌های مقاومتی آن. **نامه علوم اجتماعی**. دوره ۱۷، شماره ۳۶، ناشر: دانشگاه تهران.
- سراج‌زاده، ح؛ و دیگری. (۱۳۸۲). **نگرش‌ها، آگاهی‌ها و رفتار دانشجویان دانشگاه‌های دولتی**. تهران: دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.
- سلیمی، ع؛ و دیگری. (۱۳۸۶). **جامعه‌شناسی کجروی**. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. چاپ دوم.

- شمس، س؛ و همکاران. (۱۳۹۲). بررسی عوامل موثر بر گرایش به کجروی فرهنگی دانشجویان دختر و پسر. **فصلنامه علمی پژوهشی زن و جامعه**. سال چهارم، شماره یک، ناشر: دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت.
- صدیق سروستانی، ر. (۱۳۸۷). **آسیب‌شناسی اجتماعی، (جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی)**. تهران: مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی (سمت). چاپ دوم.
- طالبان، م. (۱۳۷۸). **دین‌داری و بزهکاری در بین جوانان تهران**. تهران: اداره آموزش و پرورش منطقه ۵. چاپ اول.
- محسنی تبریزی، ع؛ و دیگری. (۱۳۸۵). بررسی زمینه‌های بزهکاری و تخریب اموال عمومی توسط نوجوانان، (مطالعه موردی بر نوجوانان استان قزوین). **مجله تخصصی جامعه‌شناسی**. شماره هفت، ناشر: دانشگاه آزاد اسلامی آشتیان.
- مشکانی، ز؛ و دیگری. (۱۳۸۴). بزهکاری به عنوان آسیب اجتماعی. **کتاب جامع بهداشت عمومی**. فصل ۱۲، گفتار ۴.
- مشکانی، م؛ و دیگری. (۱۳۸۱). سنجش تاثیر عوامل درونی و بیرونی خانواده بر نوجوانان. **مجله جامعه‌شناسی ایران**. دوره چهارم، شماره دو، ناشر: انجمن جامعه‌شناسی ایران.
- ممتاز، ف. (۱۳۸۵). **انحرافات اجتماعی**. تهران: شرکت سهامی انتشار. چاپ دوم.
- وایت، ر؛ و دیگری. (۱۳۸۶). **جرم و جرم‌شناسی**. ترجمه: ع، سلیمی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. چاپ سوم.
- Cheung, Yuet W. (1997). Family, School, Peer, and Media Predictors of Adolescent Deviant Behavior in Hong Kong. **Journal of Youth and Adolescence**. V. 26, No. 5, P.p: 560 – 596.
- Hirschi, T. (1969). **Causes of Delinquency**. Berkeley: University of California Press.
- Jason R. Ingram, Justin W. Patchin, Beth M. Huebner, John D. McCluskey and Timothy S. Bynum. (2007). Effects among At-Risk Early Adolescents Parents, Friends, and Serious Delinquency: An Examination of Direct and Indirect. **Criminal Justice**.
- Krohn, M. D. And J. L. Massey. (1980). **Social Control and Delinquent**. Behavior: An Examination of the Elements of the Social Bond. The Sociological Quarterly. P.p: 529-543.
- Shoemaker, Donald. J. (2010). **Theories of Delinquency, an Examination of Explanations of Delinquent Behavior**. Sixth edition, New York: Oxford University Press.